

Denne artikkelen sto i Tidsskrift for sjelesorg (Utgis av Institutt for sjelesorg, Modum Bad, Einar Lundbys stiftelse) nr 3/2007

ALKOHOL MELLOM SYMBOL OG DIABOL

Av institusjonsprest Arild Vøllestad, Rogaland A-senter

Oppsummering: Alkohol har både positive og negative sider, og vi trenger å reflektere rundt begge. Som hjelpere blir vi imidlertid normalt bare trukket inn når noe rundt alkoholen er blitt problematisk.

Denne artikkel er ikke en klinisk, dokumentarisk redegjørelse for hva som hjelper eller ikke hjelper i terapi overfor alkoholavhengige mennesker. Men artikkelen er et forsøk på noen eksistensielle refleksjoner over alkohol som fenomen, både for individ og samfunn. På slutten vil jeg komme inn på hva dette kan bety for mennesker som profesjonelt eller frivillig innehar hjelper-roller.

Skjønmmaling eller svartmaling?

Jeg antar at tidsskriftets lesere, i likhet med meg selv, ser sider ved alkoholen som er konstruktive og gledesbringende, samtidig som de fleste, i likhet med meg selv, går rundt med en murrrende uro over alkoholens åpenbare skadevirkninger. Et ordtak sier: ”Hvis du lenge har gått rundt med en hammer i hånda, ser til slutt hele verden ut som en spiker”. Gjelder noe tilsvarende for oss som har jobbet med alkoholistbehandling i flere tiår? At vi kan stå i fare for å hevde at ”alt i samfunnet egentlig handler om alkoholproblemer”? Jeg tror jeg er oppmerksom på faren. Men jeg mener samtidig å vite at risikoen i dagens samfunn – kanskje også i dagens kirke? - er større for at de problematiske sider ved alkoholen oversees. Derfor trenger vi arenaer for vettuge samtaler om alkoholens plass. Med vettuge samtaler mener jeg her alt som bryter med skjemaet ”naiv skjønmmaling” eller ”moralistisk svartmaling”.

Om alkohol som symbol

Sju av ti voksne nordmenn bruker alkohol ofte eller sjeldent. De aller færreste av dem får det vi kaller alkoholproblemer (hvis man da ikke mener at enhver dråpe alkohol ned gjennom strupen i seg selv er et problem). For de fleste er ølet, vinen, drinken et symbol på fest, ferie, frihet.

I denne artikkelen bruker jeg ordet symbol som en samlebetegnelse på det som oppleves som alkoholens positive sider. Selve ordet symbol kommer fra det greske verb ”sym-ballein”, som bokstavelig talt betyr ”å kaste sammen”. Det vi kaster sammen blir etter hvert til et ”symbolon”, som betyr tegn eller merke. Altså noe som peker ut over seg selv. Det er en utbredt folkelig forestilling at glasset, eventuelt glassene, med det spirituelle innhold peker ut over seg selv. Peker mot gode opplevelser. Og dessuten mot mening, samling, identitet.

Teoretisk sett skulle det ikke være noe i veien for at damer i side kjoler og med høye hæler, herrer i smoking, og god mat i et pyntet lokale i forbindelse med bryllup, fødselsdager og firmafester kunne gi et kraftig løft. Men i praksis er det et faktum at

et flertall mennesker, iallfall i den vestlige kulturkrets, synes at løftet blir større hvis de vet at det i tillegg skal serveres alkohol.

Når et symbol først er etablert, har det en iboende tendens til å avle forventninger. Når flasker med rødvin settes på bordet eller et glass skummende øl settes på bardisken, oppstår forventninger om frihet, fritid og fellesskap. Det konstrueres en situasjon der forventningen skaper hva den nevner. Kanskje kan vi si at realitet og symbol oppleves som ett. Og det symbolske oppleves å komme gratis, det behøver ikke arbeides fram eller vedtas av gjestene. Dette aspekt av ”verdslig nåde” er etter min oppfatning en viktig grunn til alkoholens store popularitet (og markedssuksess!). Desto mer synd at denne nåde kan vise seg å være tvetydig, ja, noen ganger direkte svikefull.

Alkohol og språk

Ut fra det ovennevnte er det lett å forstå at alkohol og situasjoner relatert til alkohol ofte beskrives i et forventningsfullt og sorgløst språk. Alle kjenner eksempler på dette: ”Edle dråper”, ”livets vann”.

Mange ord ved skålingsritualet (”Gesundheit”, ”Prost”, ”Zum Wohl”, ”cheers”, ”a votre sante” osv) henspiller på helse og glede. En del skålingsformuleringer har tankevekkende likhetspunkter med kristne bordvers, som f. eks. ”For helse, glede, daglig brød vi takker deg, o Gud”.

For at et skålingsrituale skal fungere som et symbol, vil det bli en ødeleggende analytisk tilnærming hvis det samtidig skal si noe om alkoholens mulige skadevirkninger. På samme vis som det ville være ødeleggende hvis bordvers skulle dvele ved at ”denne maten kan du få hjerteinfarkt av”!

Personer som er beruset av alkohol beskrives gjerne i humørfylte vendinger, som f. eks. ”beleven herre på byen” eller ”han var på druen” eller ”godt påseilt”. Og som regel er det en han. Språket er konservativt og beskriver ikke kvinners alkoholbruk i like humoristiske vendinger. Om det vil endre seg i takt med at kvinners alkoholbruk har økt mer enn menns i Norge de siste tiår, gjenstår å se. Sett fra en objektiv, helsemessig synsvinkel er denne økning meget bekymringsfull, men språket er ikke alltid objektivt.

Slike humørfylte uttrykk gjenspeiler kulturens aksept av alkoholen. Og den er krasst forskjellig fra den stigmatiserende måten som personer påvirket av narkotiske stoffer beskrives på. Som eksempler på det siste nevner jeg avisoverskrifter som ”Politiet på vill jakt etter narko-desperado” eller ”Brutale narkomane på jakt etter stoff” – her behøver man ikke lete etter diabolske vurderinger.

Om alkohol som diabol

I denne artikkelen bruker jeg begrepet diabol som samlebetegnelse på alkoholens negative sider. Det greske ord diabolos betyr bokstavelig ”den som kaster på tvers”. Derfra er ikke veien så lang til betydningen ”den som kommer med falske anklager”. Her ligger altså noe destruktivt, det motsatte av symbol. Ordet diabolos ligger bak vårt ord djevel, og varianter av dette ord går igjen i mange europeiske språk (diavolo, diable, devil, Teufel osv). Med uttrykket ”alkohol som diabol” mener jeg ikke å påstå at djevelen fysisk er til stede i flaskene eller rundt festbordet. Men jeg sikter altså til alkoholens splittende og ødeleggende potensiale overfor det skapte, naturlige liv. Noen avholdsfolk har kategorisk hevdet at ”alkohol er djevelens verk”. Det en vill-lendende påstand hvis man med det mener alkoholen som kjemisk substans. Hvis man

derimot tenker på hva alkoholinntak kan føre til for konkrete personer i konkrete situasjoner, er diabol-aspektene ikke til å overse, rent empirisk.

Det hender at jeg i etikkgrupper overfor pasienter innlagt til rusbehandling kommer med disse språklige forklaringer. Da pleier en spontan reaksjon være: ”Ja, det er jo akkurat sånn det er. Fylla kaster oss hit og dit”. Og at den såkalte bondeanger etter ei fyllekule kan ”komme med falske anklager”, er en utbredt erfaring.

Man kunne tenke seg at avholdsbevegelsen i sin glansperiode klarte å få gjennomslag i folkespråket for ”diabolske” uttrykk rundt alkohol. De prøvde, men stort sett ble dette internspråk innad i bevegelsen. Av disse vil jeg her nevne ett, som særlig i sin nynorske form er saftig. Jeg tenker på at alkohol ble kalt for ”Folketynaren”. Da blir man ikke etterlatt i tvil om dens nedbrytende potensiale!

En del søreuropeiske vinland har i vår tid begynt, på et helsefaglig grunnlag, å ta tak i alkoholens skadevirkninger. Det dreier seg særlig om et land som Frankrike, men etter hvert også Italia og Spania.

Internasjonal konsulent i den edruskapspolitiske paraplyorganisasjonen Actis Anders Ulstein nevnte ved en anledning at helsepolitiske innstillinger i disse landene nå bruker ord og begreper som minner om det nynorske ”Folketynaren”! Så her er overraskende forbindelseslinjer. Men det vil nok likevel ta tid før dette trenger inn til alkoholliberale norske media.

Ulike øl- og vinsorter som identitetsskapere

Som en del av alkoholens funksjon som symbol har vi dens funksjon som identitetsskaper. For det er ikke så enkelt som at mennesker i hele Frankrike ubekymret kan sitte og nyte vin fra Bourgogne, selv om den smaker ypperlig og er modnet etter gamle, hederskronte oppskrifter. Nei, for noen må vinen være fra Bourdeaux-distriktet for å være ordentlig! Eller fra en bestemt landsby i Rhone-dalens nedre løp.

Det er heller ikke sånn at alle mennesker i Danmark ubekymret drikker Tuborg. I visse strøk av Jyllands indre er omkvedet derimot ”Thors pilsner, det er oss”. Den uspesifiserte norske bestillingen ”kan jeg få en halvliter?” vil her virke som en ubegripelig overforenkling.

Noen ganger kan alkoholens rolle som identitetsskapende faktor bli meget spesifikk og stammeorientert. Det sterkeste eksempel jeg kjenner til er fra slutten av 1980-tallet. Da var det slik at halvranete, snauklipte ungdommer i den tyske delstaten Schleswig-Holstein (altså ikke nynazister, men et par hakk før) som kjørte Opel Manta skulle drikke det danske ølmerket Faxe! Man kan tenke seg sinnrike vekselvirkninger av subkultur, protest og svidd gummi bak denne skikk – og det overstiger klart mine analytiske evner å se alle sammenhenger.

Det er også en tendens til at øl, som jo fremstår som en germansk og proletær drikk, løsrevet fra vinens latinske dannelse, lett blir et velegnet symbol på folkelig lokalpatriotisme.

For eksempel ble det i Stavanger for et par år siden stor ballade da Ringnes flyttet ut produksjonen av det rogalandske øl-merke Tou. At ”vårt eget gamle Tou” heretter skulle produseres på Østlandet ble opplevd som meningsløst og forsmedelig, til og med av folk som sjelden eller aldri drikker øl. På samme måte som domkirker og fotballag blir opplevd som lokalpatriotiske symboler også av folk som sjelden går i kirken eller som er overmette på fotball.

Så mye nevnt for å antyde hvilke motkrefter som forskere, terapeuter, kirkesamfunn, edruskapspolitikere og andre vil møte hvis de utfordrer alkoholens plass i samfunnet. De vil erfare at selv om deres etiske og helsemessige argumentasjon er aldri så riktig og rasjonell, vil denne argumentasjon møter motbør fra tradisjoner, sminkede sosiale erfaringer og av individuelle og kollektive lidenskaper.

En nokså vanlig firmafest

La oss nå fokusere på det vanlige festlivet blant folk flest, ikke på grupper som mer eller mindre klart er definert som alkoholavhengige. Se for dere en klassisk firmafest. Den starter med at glassenes tilstedeværelse gjør det lettere å prate, å få kontakt, å slappe av – og hvem kan si at dette ikke er bra? Men utover kvelden på firmafester skjer det relativt ofte for et mindretall at det konstruktive og symbolske går i oppløsning. Da kommer f. eks. dansetrinnene ut av enhver takt, noen raver rundt fra bord til bord, snøvler fram utilbørlige tilnærmelser, eller skjeller ut sjefen. Enden på visa kan bli at disse personene sovner, eller må ut på toalettet for å spy. I forhold til disse tilstander hjelper det ikke det minste at den konsumerte vin var av dyreste kvalitet og tidligere på kvelden av de samme personer ble omtalt i de mest vinkompetente ordelag.

Der er noe radikalt utjevne i dette. Slik atfred kan som kjent komme over både kristne og ateister, nordmenn og italienere, direktører og arbeidere, kvinner og menn. Men dessverre – denne type utjevning fører ikke på noe vis til forbedrede forhold verken i firmaet eller i samfunnet.

Etter min oppfatning har de aktuelle personer på firmafesten selv valgt sin adferd. De kan som voksne, ansvarlige mennesker ikke skylda på gruppa ("alle andre drakk jo") eller situasjonen ("det var jo firmafest"). Det betyr ikke at det er uinteressant hva "alle andre" gjorde, eller hvilken kultur bedrifter og organisasjoner legger opp til angående sine fester. Men uansett så kunne disse enkeltindividene ha handlet annerledes.

Etter min oppfatning er det også en del av det diabolske ved alkohol at overgangen fra det konstruktive til det destruktive er forvirrende disig, sammenlignet med de fleste andre menneskelige valg.

Et stykke utpå formiddagen dagen derpå våkner de aktuelle personer til skallebank - kroppens grusomme hevn. Og sjelen herjes gjerne av et sterkt regredierende dragsug, enten det går i retning av selvbebreidelser eller i retning av panisk jakt etter medikamentelle og menneskelige trøstere.

Et "kaste på tvers"-aspekt og et "anklage"-aspekt er det også når mange på jobben på mandag prøver å fjase det hele vekk. Vel, ganske mange er nok ferdige med episoden der og da. Men hos andre hersker en dobbelthet ved at de midt i all fjasingen føler på noe som der ikke er klima for å uttrykke – f. eks. medlidenhet, bekymring eller irritasjon. Og episoden kan dukke opp igjen i framtida hvis noen av dem som drakk for mye skulle gjøre noe kritikkverdige ("husker du forresten hvordan han dummet seg ut på firmafesten sist gang?").

At bedrifter og organisasjoner på modent vis tar tak i slike fylleepisoder for å forebygge lignende ting i framtida er relativt sjelden. Men det forekommer, og det bør forekomme oftere.

Noe dramatiserende i norsk og nordisk kultur?

Hvor godt forberedt er ulike hjelpere til å snakke om alkoholrelaterte spørsmål i møte med konfidenter, klienter, pasienter, hjelpsøkende? Og hvor godt trent er vårt blikk og

vår hørsel? Det varierer selvfølgelig. Systematiske undersøkelser rundt dette kjenner jeg ikke til. Mange sier de føler seg usikre. En grunn til det er at alkoholrelaterte spørsmål har hatt en litt tilfeldig plass i mange helsefaglige utdanninger. Men det er skjellig grunn til å tro at heller ikke sjelesørgere, helsearbeidere og frivillige hjelpere er unntatt de allmenne strømninger rundt alkohol i vår norske, eller nordiske, kultur. Et forhold blir da etter min vurdering viktig. Det forhold går ut på at i Norden (med et visst unntak av Danmark) blir et individs forhold til alkohol i sterkere grad enn ellers i Europa gjort til noe dramatisk, nærmest til et slags moralsk kriterium for å bedømme vedkommendes troverdighet som menneske. Og denne mentalitet kan lede til to holdninger, med stikk motsatt innhold: Drikk du, blir du stemplet som en uansvarlig libertiner. Drikk du ikke, blir du stemplet som gledesdreper (og bare det). Uansvarlig alkoholbruk kritiseres også i Frankrike, Italia og i Bibelen – men ikke med akkurat denne intensiteten.

Hvordan kan dette tenkes å virke inn på sjelesørgere og hjelpere?

Det aner meg at dette ”nordisk-dramatiske” fortsatt ligger under overflaten, selv om mer såkalt kontinentale alkoholvaner de siste tiår har gjort sine inntog. Noen hjelpere har kanskje fått sin oppfatning av alkohol preget av egne negative erfaringer og observasjoner, og noen har gjort slike erfaringer og observasjoner med positive fortegn. Hvis hjelperne ikke, f.eks. gjennom utdanning eller veiledning, har bearbeidet relasjonen til alkohol hos seg selv, kan vi frykte at mange mangler de nødvendige filtre mellom egne tilfeldige erfaringer og egne alkoholvaner, i møtet med den hjelpsøkende. I så fall kan møtet fort bli preget av tabuisering, hvor hjelperen for eksempel blir fristet til å pile vekk til et tryggere tema. Eller at hjelperen litt ugjennomtenkt kan komme til å overdramatiserte den alkoholrelaterte problematikk som den hjelpsøkende vagt prøver å få fram.

Mange hjelpere vil kanskje ikke kjenne seg igjen i den fortolkning jeg her kommer med. De vil heller vektlegge at de mangler faktakunnskap om alkoholrelaterte spørsmål. I så fall er det mulig å gjøre noe med det. Og noen mener de har dette integrert i sin profesjonalitet, og da skal ikke jeg trekke det i tvil. Jeg vil likevel antyde at der på bred basis må være ganske mange ubearbeidede ting her. Som blant annet gjenspeiler seg i at pasienter ved somatiske sykehus i Norge stort sett ikke utspørres om sitt forhold til alkohol, selv om ca 25% av alle pasienter blir innlagt på grunn av alkoholrelaterte forhold.

Særforutsetninger rundt alkoholrelatete spørsmål i kristne miljøer?

Et spørsmål av interesse for dette tidsskrift må være om det å ha bakgrunn i kristne miljøer gir noen særforutsetninger i forhold til alkohol som går utover dem jeg antydet i forrige avsnitt.

Bedehus-bevegelsen og pietismen landet bastant på avholdsstandpunktet fra slutten av 1800-tallet. Fra da og fram til ca 1980 var det i Norge svært utbredt å se på kristendom og avhold som to selvsagte sider av samme sak. Unntak fra dette var en del frisinnede eller urbane kristne miljøer, men de var få.

Inspirasjonen til den store oppslutning om avholdspraksisen (enten folk var organiserte avholdsfolk eller ei) kom forresten ikke bare fra kristne miljøer. Store deler av arbeiderbevegelsen vart opptatt av det samme. Og dessuten må vi nevne de nøkterne norske leveforhold på denne tid. Den moderne tanke om at alkohol er symbol på en lekende og kultivert livsstil var for de fleste nokså fjern. Alt i alt passet

det godt i det norske samfunn i denne periode å ikke drikke alkohol. Etter hvert ble avholdstanken i kristne miljøer opplevd som så selvsagt at man sluttet å begrunne den. Og hos noen ble den på lovisk, moralistisk vis fremstilt som betingelse for å være kristen – en holdning det er all grunn til å kritisere.

Dette tilnærmede avholdsmonopol i kristne miljøer har etter ca 1980 smuldret opp. Det er mange årsaker til det. Jeg nevner her allmenne årsaker som økt velstand, økt kontakt med andre europeiske land, mer fritid, mer individualisme. Men der er kanskje også en mer intern-kristen årsak, nemlig at norsk kristendom i dette tidsrom er preget av en sterk frihetlig flukt fra pietismen (av gode grunner). Og siden alkohol allment blir brukt som et frihetssymbol, oppfattes den nå som det i flere kristne miljøer. Men noe av ”det dramatiske” lever videre ved at dette ikke alltid helt skal snakkes om! Antagelig er der i mange kristne miljøer nå oppstått et etisk tomrom rundt alkohol. At tabuisering trives i tomrommene og i det man ikke snakker om, er allment kjent. Står vi overfor det paradoks at selv om mange kristne mennesker i Norge har liberalisert sitt eget forhold til alkohol, innebærer ikke det uten videre at de snakker om det på en tilsvarende fordomsfri måte?

Når hjelperne møter rop om hjelp for alkoholproblemer

Hvis man arbeider som f. eks. prest, diakon, sykepleier, sosionom, psykolog, vernepleier, barnevernspedagog, lege, lærer eller frivillig i diakoni eller lignende, vil det være en selvmotsigende sensasjon hvis man blir oppsøkt av mennesker fordi alkoholen virker for entydig positivt i deres liv eller deres omgivelser! De ganger vi kontaktes eller rådspørres (og ofte vil det skje på en dulgt og famlende måte), er det fordi det negative, det diabolske, truer med å ta overhånd – eller allerede har gjort det. Alkoholrelatert problematikk kan dukke opp et utall av steder. Som for eksempel når konfirmanten på leir utformer en anonym bønn i fortvilelse over sine misbrukende foreldre.

Eller når en femteklassing gråtende forteller sin lærer at han aldri tør ta med venner hjem fordi han skjemmes over en full mor.

Eller når en totalt utslitt kone oppsøker menighetens diakon og for første gang forteller et annet menneske om mannens alkoholiserende brutalitet (samtidig som alle i menigheten oppfatter ham som verdens snilleste mann).

Eller når en familie på Sydenferie ufrivillig får i fanget problemet med at foreldrene i naboeligheten nesten uavbrutt går rundt fulle i to uker, med den følge at deres barn blir langt på vei blir overlatt til seg selv.

Eller når to foreldre fortvilet oppsøker et medlem av menighetens diakoniutvalg, fordi deres datter på 15 er kommet med i en festgjeng som drikker seg overstadig beruset hver helg.

Eller når en gynekolog under svangerskapskontroll møter en ressurssterk kvinne som kommer med en ferdig forsvarstale om sin rett til å drikke under svangerskapet.

Eller når en psykolog ved en psykiatrisk institusjon blir i dyp faglig tvil om den pasienten han har foran seg heller skulle vært henvist til rusbehandling.

Eller når en bedriftsleder oppsøker stedets prest fordi han er i villrede om hva han skal gjøre med en alkoholisert gjeng som ødelegger arbeidsplassen, og bedriftslederen føler at han ikke har noen å snakke med.

Eller når en fortvilt alkoholavhengig mann på 65 år ringer Kirkens SOS og klager over sin ensomhet – ”i en måned har jeg bare hatt selskap med ølkasser, og det går rett vest”.

Listen over eksempler kunne gjøres lenger, men dette får holde. Her er alle aspekter ved alkoholens dannelse blåst bort. Alkoholens rolle som symbol og identitetsmerke blir hengende i løse lufta. De holdninger og argumenter vi måtte ha fra alkoholens positive sfære, preller av på en risikabel eller destruktiv virkelighet. Mengden av etiske dilemmaer og utfordringer som ligger i disse og lignende eksempler er stor. Når nytter det å gjøre noe? Hvem kan gjøre noe? Hvilke råd bør hjelperen gi? Hvor er fristelsene til å pile unna?

Hvis hjelperen i møte med slike og lignende situasjoner har som dominerende forståelse at alkohol er et individuelt frihetssymbol, som han eller hun primært forbinder med ferie, fritid og naive drømmer om kontinental drikkekultur, da er denne hjelperens bakgrunn mangelfull. Da hjelper det lite om han eller hun kombinerer dette med et ”huff, dette er så vanskelig i praksis”.

Men manglende bearbeidelse kan også lede til en overbetoning av det diabolske. Slik at hjelperen blir herset med av egen moralisme, og overfører dette på den hjelpsøkende. Og med moralisme mener jeg ikke her fornuftige oppfordringer, men en stiv regeletikk som snakker forbi den hjelpsøkendes situasjon. De tanker og ord som hjelperen da kan komme med til den hjelpsøkende, kan saktens være sanne og rasjonelle. For eksempel en uttalelse som ”kan du ikke bare slutte å drikke, da?” Men det hender som kjent at uttalelser kan være lammende selv om de er sanne og rasjonelle.

Ut fra alt dette bør utdanning og veiledning av hjelpere integrere alkoholrelaterte spørsmål som en normal del av fagfeltet. Ikke som et ekstra tillegg for spesielt interesserte.

Arild Vøllestad har siden 1988 vært institusjonsprest ved Rogaland A-senter – et behandlings- og kompetansesenter for rusrelaterte spørsmål (eies av Kirkens Bymisjon Rogaland). Hans særlige ansvarsområder er sjelesorg og etikk, og dessuten arbeidsliv og rus, og norsk og internasjonal ruspolitikk.

Adr: Rogaland A-senter, Dusavigveien 216, 4029 Stavanger

E-post: arild.voellestad@ras.rl.no